



Юрій Вікторович Гоцуляк,
кандидат юридичних наук,
старший науково-педагогічний працівник
кафедри права Вінницького національного
аграрного університету,
м. Вінниця, Україна

УДК 346.0:37.091.212/3

ЗАКОНОДАВЧІ ПІДСТАВИ ДЛЯ ВПРОВАДЖЕННЯ СИСТЕМИ ОСВІТИ ОБДАРОВАНИХ ДІТЕЙ В УКРАЇНІ

Проведен анализ норм отечественного образовательного законодательства, которые служат основанием для внедрения образования одаренных детей в Украине. Рассмотрены ключевые образовательные законы и подзаконные акты, в которых содержатся положения о необходимости обеспечения образования детей в соответствии со способностями, внедрения дифференцированного подхода в образовательном процессе и другие важные позиции образования одаренных детей, разработанные в ведущих странах мира.

Ключевые слова: образование, законодательство, одаренный ребенок, образование одаренного ребенка.

This article analyzes the norms of national educational legislation, which can be viewed as the basis for implementation of the education of gifted children in Ukraine. This article discusses the key educational laws and regulations, which contain provisions on the need for education of children in accordance with their abilities, the introduction of a differentiated approach in the educational process and other important positions of gifted education, which are developed in the leading countries of the world.

Key words: education, legislation, gifted child, education of gifted children.

Однією з ознак сучасності та прогресивності освітньої системи є її диференційованість. У провідних державах на законодавчому рівні закріплено принцип, згідно з яким, освіта не має бути однаковою для всіх учнів. Це зумовлено різними освітніми потребами кожної особистості, різними здібностями учня. Унаслідок цього актуалізується питання щодо категорії учнів, певні здібності яких є вищі середнього рівня. Йдеться про обдарованих дітей, освітні потреби яких потребують окремої педагогічної уваги. В Україні давно назріває питання про реформу системи освіти, і, на нашу думку, впровадження освіти обдарованих дітей має стати одним з компонентів цієї реформи. Такі суттєві зміни не можуть відбуватися без нормативно-правового закріплення. У цій статті ми розглянемо ключові положення чинного освітнього законодавства, які можуть трактуватися як правові підстави для функціонування освіти обдарованих учнів, що є складником освітньої системи.

Ст. 3 Закону України «Про освіту» від 26 січня 2016 р. № 940-VIII [1] визначає, що право на освіту громадян України забезпечується відкритим характером навчальних закладів, створенням умов для вибору профілю навчання і виховання відповідно до

здібностей, інтересів громадянина. Створення умов для навчання відповідно до здібностей є питанням, що ставить високу планку відповідно до сучасних вітчизняних та зарубіжних освітніх проєктів.

Ст. 4 Закону України «Про освіту» декларує, що Україна визнає освіту пріоритетною сферою соціально-економічного, духовного і культурного розвитку суспільства. Це засвідчує, що розвиток системи освіти для держави також є одним із основних положень її внутрішньої політики. Диференційована освіта, орієнтована на особистість, підтримку її обдарувань на цей час визначає основний вектор прогресу і загальну тенденцію освіти у розвинених країнах.

Звернемо увагу на деякі основні принципи освіти, що закріплено у ст. 6 зазначеного Закону. По-перше, це рівність умов кожної людини для повної реалізації її здібностей, таланту, всебічного розвитку. Реалізацією цього принципу має бути наявність окремих освітніх програм і надання учням, які цього потребують, окремих освітніх послуг компетентними спеціалістами, адже рівність не означає однаковість, а у нашому випадку – це можливість вільного розвитку. Необхідно визнати, що освітні потреби дітей не однакові й система освіти повинна на це реагувати.



Наступний важливий принцип: взаємозв'язок з освітою інших країн. Відомо, що у передових країнах в освітній сфері існує тенденція індивідуально орієнтованої освіти, щоб кожна дитина могла розвиватись відповідно до здібностей. Впровадження системи освіти обдарованих дітей має бути яскравим показником втілення цього принципу, що передбачає безперервність і різноманітність освіти. Для реалізації цього принципу необхідно визнати певну ступінь одноманітності вітчизняної освіти, зокрема те, що у середній освіті учні навчаються за однаковими навчальними програмами, а освітні потреби у них в тій чи іншій сфері різні. Це підтверджує необхідність разом зі спеціальною освітою (для осіб із певними вадами у розвитку) впровадження освіти для обдарованих учнів, які потребують окремої педагогічної уваги і спеціалізованих освітніх програм та послуг для розвитку.

Отже, система освіти обдарованих учнів та її відповідне правове регулювання покликані стати втіленням основних принципів освіти в Україні, що є серйозною підставою для внесення відповідних змін в освітню сферу.

У ст. 23 Закону України «Про освіту» зазначено, що науковці та представники інших сфер діяльності за рішенням навчального закладу можуть брати участь у навчально-виховній діяльності, сприяти інтелектуальному, культурному розвитку учнівської молоді, надавати консультаційну допомогу вчителям. Це положення надає можливість активно залучати до навчально-виховного процесу фахівців з обдарованості для необхідної консультаційної, а також діяльності з підвищення кваліфікації учителів. Це створить умови для максимально компетентнісного впровадження системи освіти обдарованих учнів, що дозволить провести якісніші зміни в освітній сфері. У ст. 35 зазначеного Закону визначено основне призначення загальної середньої освіти – загальна середня освіта забезпечує всебічний розвиток дитини як особистості, її нахилів, здібностей, талантів тощо. Постає питання: чи забезпечує сьогодні загальна середня освіта розвиток здібностей обдарованих учнів? Забезпечує, але частково. Є такі категорії учнів (зокрема, обдаровані), які потребують таких освітніх програм, що відрізняються від загальних (програм за сферою їх обдарованості). Система освіти в Україні спрямована на те, щоб задовольнити освітні потреби всіх учнів, а тому ця прогалина має бути заповнена.

У ст. 36 Закону України «Про освіту» міститься важливе формулювання: для розвитку здібностей, обдарувань і талантів дітей створюються профільні класи, спеціалізовані навчальні заклади, гімназії, ліцеї, колеґіуми, а також різні типи навчально-виховних комплексів, об'єднань. Особливо обдарованим дітям держава надає підтримку і заохочення. Світові освітні тенденції відстоюють положення, що підґрунтям освіти обдарованих учнів має бути не навчальний заклад, а навчальна програма та освітні послуги, де визначено зміст навчально-виховного процесу. Таким чином, освіта обдарованих учнів не локалізується в

окремих спеціалізованих закладах, а залежить від наявності підготовлених спеціалістів, які готові реалізувати спеціалізовані навчальні програми. Важливим для впровадження системи освіти обдарованих дітей є те, щоб спеціалізовані заклади були її компонентом, а не вичерпували її. Також необхідно зазначити, що у законодавстві фігурує поняття «обдарована дитина», що цілком виправдовує подальше його застосування. Вказано, що держава надає підтримку особливо обдарованим дітям. Але яку підтримку? Законодавство про освіту обдарованих дітей покликано конкретизувати та розвинути цю підтримку відповідно до загальноосвітніх стандартів.

У ст. 42 Закону України «Про освіту» вказано, що вища освіта забезпечує здобуття громадянами освітньо-кваліфікаційних рівнів відповідно до їх покликань, інтересів і здібностей. Вища освіта здійснюється на базі повної загальної середньої освіти. Це є ще однією підставою для розвитку середньої освіти у напрямі диференціації – якщо базою вищої освіти, що має на меті реалізацію громадянами власних здібностей (вибір професії), є середня загальна, то ця база має бути здатною реагувати на виклики, які ставить освітнє сьогодення. Одним із них є професійна підтримка обдарованості як задоволення освітніх потреб окремої категорії дітей. Більше того, це має і стратегічну значущість, оскільки передбачає реалізацію інтелектуального і творчого потенціалу.

Звернемо увагу і на права суб'єктів, які навчаються. Вони визначені у ст. 51 Закону України «Про освіту». Так, суб'єкти навчання мають право на вибір навчального закладу, форми навчання. У цілому, індивідуальне програмування навчально-виховного процесу задекларовано, але підтримки, широкого розповсюдження та реалізації не отримує, тому що не конкретизовані механізми його застосування, суб'єкти, які мають це впроваджувати, а також не розроблено та не апробовано орієнтовні плани. Законодавство про освіту обдарованих дітей покликано врегулювати питання індивідуального підходу до навчання так, щоб воно було частиною освітньої дійсності.

Задекларовано право на продовження освіти за професією, спеціальністю на основі отриманого освітньо-кваліфікаційного рівня, здобуття додаткової освіти відповідно до угоди з навчальним закладом. Однією з ключових позицій системи освіти обдарованих учнів є таке: якщо дитина у ЗНЗ отримує належну підтримку для розвитку власних здібностей, то обрання та продовження освіти за професією буде більш прозорим. Таким чином, це має сприяти подальшому розвитку особистості та влаштуванню її життя. У Законі закріплено право на участь в науководослідній, дослідно-конструкторській та інших видах наукової діяльності. Цьому праву має кореспондувати обов'язок педагогічного працівника сприяти науководослідній та дослідно-конструкторській діяльності учня, якщо у нього є бажання та схильності до цього. Для реалізації цього права необхідні спеціалізовані програми, що слугували б практичним базисом



і гарантією належного забезпечення прав учнів. Також закріплено важливе для впровадження системи освіти обдарованих учнів право на користування послугами закладів охорони здоров'я, засобами лікування, профілактики захворювань та зміцнення здоров'я, адже така сфера має певні особливості й з медичної точки зору (здоров'я необхідно корегувати навантаженням на обдарованого учня). Тому необхідним є залучення медичних працівників до навчально-виховного процесу обдарованих учнів та їхня підготовка.

Ст. 55 Закону України «Про освіту» визначено права педагогічних та науково-педагогічних працівників, серед яких необхідно звернути увагу на: підвищення кваліфікації, перепідготовку, вільний вибір змісту, програм, форм навчання, навчальних закладів, установ і організацій, що здійснюють підвищення кваліфікації та перепідготовку. Для впровадження системи освіти обдарованих дітей важливою є реалізація вищевказаного права. У випадку бажання педагогічного працівника працювати з обдарованими учнями, держава має забезпечити проходження ним необхідної підготовки для здійснення такої діяльності. Серед обов'язків педагогічних та науково-педагогічних працівників, які визначені ст. 56 для обґрунтування системи освіти обдарованих учнів, звертаємо увагу на те, що вони зобов'язані забезпечувати умови для засвоєння учнями навчальних програм на рівні обов'язкових вимог щодо змісту, рівня та обсягу освіти, сприяти розвитку здібностей дітей, учнів. Тобто, вони повинні забезпечити засвоєння загальнообов'язкових навчальних програм, а також мають сприяти розвитку здібностей. Але чи достатньо загальної програми для розвитку здібностей окремих учнів? Світова освітня практика вважає, що ні. Для виконання цього обов'язку учителя потрібно забезпечити додатковим інструментарієм у вигляді володіння відповідними знаннями, уміннями та навичками, а також науково-методичними спеціалізованими освітніми програмами.

У ст. 59 Закону України «Про освіту» встановлено відповідальність батьків за розвиток дитини. Там вказано на обов'язок створювати належні умови для розвитку природних здібностей дітей. Це породжує необхідність залучення батьків до навчально-виховного процесу обдарованих учнів, адже їхній обов'язок співпадає з метою освітньої сфери – розвитком здібностей. Це є важливим аспектом системи освіти обдарованих дітей, оскільки учень має розвивати власні здібності не лише локально. У межах навчального закладу ефективність навчання суттєво покращується, якщо батьки активно починають брати участь у навчально-виховному процесі. Навчальний заклад шляхом проведення спеціальних заходів компетентними спеціалістами має забезпечити батьків необхідною інформацією та мінімумом знань.

Важливе положення для реалізації освіти обдарованих учнів міститься у ст. 4 Закону України «Про загальну середню освіту» від 13 травня 1999 р. № 651-XIV (зі змінами і доповненнями від 26 січ. 2016 р.) [2], де визначена система загальної середньої освіти.

Серед пунктів цього Закону вказано, що цю систему також становлять загальноосвітні навчальні заклади всіх типів і форм власності, у тому числі для громадян, які потребують соціальної допомоги. Чи можна визнати обдарованого учня таким, що потребує соціальної допомоги? У цьому випадку деякі з них є такими, адже якщо запитати, що відбувається з обдарованою дитиною, обдарованість якої не отримує належної підтримки, то відповіддю буде – відсутність повноцінного розвитку. Тому постає необхідність визнання обдарованих дітей такими, які потребують соціальної допомоги.

Необхідно наголосити і на важливості деяких завдань загальної середньої освіти, що містяться у ст. 5 зазначеного Закону. Зокрема, це – формування особистості учня (вихованця), розвиток його здібностей і обдарувань, наукового світогляду. Таке завдання висуває вимогу наявності в українському освітньому просторі окремо «освіти обдарованих учнів». Оскільки питання обдарування не «колективне», а особистісне, то виникає необхідність внесення змін у систему освіти, щоб вона могла виконувати завдання, яке поставило перед нею законодавство, у цьому випадку – розвиток обдарувань учня, що дає підставу для впровадження системи освіти обдарованих дітей. Також відмітимо важливі законодавчі положення щодо правового статусу батьків у навчально-виховному процесі. Серед прав батьків або осіб, які їх замінюють (ст. 29 Закону України «Про загальну середню освіту»), виокремимо право приймати рішення щодо участі дитини в інноваційній діяльності ЗНЗ. Така норма вказує на те, що будь-які серйозні зміни в освітньому процесі учня мають відбуватися за згодою його батьків. Під час впровадження системи освіти обдарованої дитини необхідно обов'язково звернути на це увагу. Навчання дитини за спеціалізованою освітньою програмою має здійснюватися за письмової згоди батьків або осіб, які їх замінюють (батьки несуть основну відповідальність за дитину і цілком можуть бути незгодні зі суттєво збільшеним навантаженням у навчанні). Також батьки повинні забезпечувати умови для здобуття дитиною повної загальної середньої освіти за будь-якою формою навчання. Це є черговою підставою для залучення батьків до навчально-виховного процесу обдарованих учнів, адже батьки мають бути забезпечені необхідною інформацією і пройти відповідні консультації. У статті підкреслено положення, що батьки зобов'язані постійно дбати про умови для розвитку природних здібностей дітей. Важливо мати на увазі, що створення умов у цьому випадку це наявність активних дій, пов'язаних з освітою.

Закон України «Про дошкільну освіту» від 11 липня 2001 р. № 2628-III (зі змінами і доповненнями від 25 грудня 2015 р.) також сприяє впровадженню системи освіти обдарованих дітей [3]. Так, ст. 5 визначає зміст дошкільної освіти і вказує, що дошкільна освіта – це цілісний процес, спрямований на забезпечення різнобічного розвитку дитини дошкільного віку відповідно до її задатків, нахилів, здібностей, індивідуальних,



психічних та фізичних особливостей. Освіта обдарованої дитини також спрямована на розвиток здібностей дитини, причому у більш конкретному вигляді й для конкретних дітей, що дозволяє суттєво зменшити перешкоди на шляху до реалізації. Звертаємо увагу на ст. 6 цього Закону, що встановлює принципи дошкільної освіти, зокрема рівність умов для реалізації задатків, нахилів, здібностей, обдарувань, різнобічного розвитку кожної дитини. Система освіти обдарованих дітей забезпечує цю рівність, оскільки не означає однаковість, а створення рівних умов для можливості кожного реалізувати власні здібності. Важливим є принцип особистісно зорієнтованого підходу до розвитку особистості дитини. Система освіти обдарованих дітей є реалізацією цього принципу, тому що особистісно орієнтований підхід реалізується з боку ініціатив вчителя, навчальних програм і загальних державних вимог до навчально-виховного процесу обдарованих дітей.

Необхідно також звернути увагу на деякі положення Закон України «Про позашкільну освіту» від 22 червня 2000 р. № 1841-III (зі змінами і доповненнями від 24 груд. 2015 р.) [4]. У ньому визначено, що позашкільний навчальний заклад – це складова системи позашкільної освіти, яка забезпечує потреби особистості у творчій самореалізації та інтелектуальний, духовний і фізичний розвиток, створює умови для організації змістовного дозвілля відповідно до здібностей, обдарувань вихованців, учнів і слухачів. Зауважимо, що система освіти обдарованих учнів покликана не організувати змістове дозвілля для розвитку обдарувань, а забезпечити необхідні умови в межах ЗНЗ з метою розвитку обдарованого учня.

Таким чином, покликання позашкільної освіти відіграють важливу роль у розвитку здібностей дітей, але ця роль не має бути вирішальною, адже ми не бачимо суттєвих підстав, щоб виносити за межі ЗНЗ диференційований підхід до освіти обдарованих учнів. У п. 1 ст. 6 цього Закону вказано, що вихованці, учні та слухачі мають право на здобуття позашкільної освіти відповідно до їх здібностей, обдарувань, уподобань та інтересів. На нашу думку, потрібно переглянути положення сучасної освіти, яка для задоволення потреб учнів виходить з принципу закладу, а не з принципу вчителя. Отже, задовольняти освітні потреби обдарованих дітей мають у межах позашкільної освіти, адже тоді право кожного на освіту відповідно до здібностей не буде повно реалізовано.

Серед завдань позашкільної освіти, що закріплено у ст. 8 Закону України «Про позашкільну освіту», варто виокремити такі: створення умов для творчого, інтелектуального, духовного і фізичного розвитку вихованців, учнів і слухачів; задоволення освітньо-культурних потреб вихованців, учнів і слухачів, які не забезпечуються іншими складовими структури освіти; задоволення потреб вихованців, учнів і слухачів у професійному самовизначенні та творчій самореалізації.

Ст. 18 Закону України «Про позашкільну освіту» визначає форми реалізації позашкільної освіти і

вказує, що позашкільна освіта здійснюється диференційовано відповідно до індивідуальних можливостей, інтересів, нахилів, здібностей вихованців, учнів і слухачів. Важливо, що факт диференційованого підходу в освіті закріплено, однак незрозуміло, чому він стосується суто цієї сфери, а не освіти в цілому. Адже у передових країнах диференційована освіта є ознакою прогресивності освіти. Тому диференційований підхід має бути основним для системи освіти, а не другим у системі позашкільної освіти.

Важливим для обґрунтування впровадження системи освіти обдарованих учнів є п. 31 положення «Про загальноосвітній навчальний заклад» [5], де вказано, що індивідуалізація і диференціація навчання забезпечуються за допомогою реалізації інваріантної та варіативної частини. Тобто диференційований підхід до навчально-виховного процесу передбачається, але його залишають на ініціативу окремих педагогічних та науково-педагогічних працівників, а тому значної законодавчої та науково-методичної уваги він не отримує. У п. 34 положення передбачено, що заклад працює за навчальними програмами, підручниками, посібниками, які мають відповідний гриф Міністерства освіти і науки, а також забезпечує виконання навчально-виховних завдань на кожному ступені навчання відповідно до вікових особливостей та природних здібностей дітей. Система освіти обдарованих учнів покликана конкретизувати надання освітніх послуг відповідно до здібностей, що стосується обдарованих учнів у тій чи іншій сфері. Таким чином, цьому положенню надається більш широкий і глибокий зміст, що є показником прогресивності системи освіти. У п. 86 зазначеного положення вказано, що педагогічні працівники закладу зобов'язані сприяти розвитку інтересів, нахилів та здібностей дітей. Система освіти обдарованих дітей покликана дати реальну можливість вчителям виконувати цей обов'язок і відтворює загальну і конкретну картину, як це має відбуватись для окремої категорії учнів (обдарованих).

Також уваги потребують і деякі диспозиції положення «Про дошкільний навчальний заклад» [6]. Так, у п. 21 вказується, що з метою своєчасного виявлення, підтримки та розвитку обдарованості, природних нахилів та здібностей дітей дошкільний, навчальний заклад може організувати освітній процес за одним чи декількома пріоритетними напрямками (художньо-естетичний, фізкультурно-оздоровчий, музичний, гуманітарний тощо). Це дозволяє розвивати освіту обдарованих дітей у дошкільних навчальних закладах. Законодавчо не передбачається конкретна науково-методична основа для такої діяльності, тобто наявність спеціалізованих освітніх програм для обдарованих дітей. Як бачимо, такі законодавчі декларації потребують подальшого розвитку, що покликана забезпечити система освіти обдарованих дітей.

Для впровадження системи освіти обдарованих дітей важливим є положення «Про експериментальний загальноосвітній навчальний заклад» [7], адже воно закріплює можливість створення експериментального



майданчика для апробації необхідних складників системи і, таким чином, більш послідовного впровадження самої системи. У п. 1.2 цього положення вказано: «експериментальним загальноосвітнім навчальним закладом є загальноосвітній навчальний заклад, у якому здійснюється дослідно-експериментальна діяльність з перевірки результативності та можливості застосування педагогічних та управлінських інновацій». Тому такі заклади покликані стати першим етапом на шляху створення системи освіти обдарованих дітей, а їхня необхідність є очевидною.

Важливо також звернути увагу на правове регулювання атестації педагогічних працівників (положення «Про атестацію педагогічних працівників») [8]. Важливим компонентом системи освіти обдарованих дітей є підготовка педагогічних і науково-педагогічних кадрів для діяльності за спеціалізованими освітніми програмами. Формальний бік цього питання має становити атестація педагогічних працівників на право роботи з обдарованими дітьми. Отже, необхідно ввести до вказаного положення додаткову кваліфікаційну категорію «спеціаліст по роботі з обдарованими дітьми». Обов'язковою умовою для проведення атестації має бути проходження педагогічним працівником спеціальних заходів із підвищення кваліфікації. Також необхідно ввести до складу атестаційних комісій спеціалістів у цій сфері.

Таким чином, незважаючи на те, що в Україні не прийнято законодавчий акт, який регулював би систему освіти обдарованих дітей, як один із компонентів освітньої системи, все ж чинне освітнє законодавство містить окремі положення, які можна інтерпретувати як підстави для впровадження такої системи.

Використані літературні джерела

1. Про освіту [Електронний ресурс] : Закон України від 23 трав.1991 № 1060-XII. : у ред. від 26 січ. 2016 р. № 940-VIII. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>. – Назва з екрана.

2. Про загальну середню освіту [Електронний ресурс] : Закон України від 13 трав. 1999 р. № 651-XIV: зі змінами і доповненнями від 26 січ. 2016 р. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/651-14>. – Назва з екрана.

3. Про позашкільну освіту [Електронний ресурс] : Закон України від 22 черв. 2000 № 1841-III: зі змінами і доповненнями від 24 груд. 2015 р. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1841-14>. – Назва з екрана.

4. Про дошкільну освіту [Електронний ресурс] : Закон України від 11 лип. 2001 р. № 2628-III: зі змінами і доповненнями від 25 груд. 2015 р. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2628-14>. – Назва з екрана.

5. Про затвердження Положення про загальноосвітній навчальний заклад [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 27 серп. 2010 р. № 778. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/778-2010-%D0%BF>. – Назва з екрана.

6. Про затвердження Положення про дошкільний навчальний заклад [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 12 берез. 2003 р. № 305. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/305-2003-%D0%BF>. – Назва з екрана.

7. Про затвердження Положення про експериментальний загальноосвітній навчальний заклад [Електронний ресурс] : наказ Міністерства освіти і науки України від 23 листоп. 2002 р. № 1054. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0428-02>. – Назва з екрана.

8. Про затвердження типового положення про атестацію педагогічних працівників [Електронний ресурс] : наказ Міністерства освіти і науки України від 14 груд. 2010 р. № 930. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1255-10>. – Назва з екрана.